

Hoe gaan we om met jongeren die in fake news geloven?

Waarover gaat het?

Onze samenleving wordt meer en meer geconfronteerd met **fake news**. Niet alleen sociale media dragen bij tot de verspreiding ervan, ook klassieke media en hun sites nemen valse nieuwsberichten over. Sociale media maken wel dat deze berichten uiterst snel verspreid worden en langer blijven rondzwerven. Iedereen, ook wij, kunnen valse berichten maken. Soms maken mensen ook valse berichten om de aandacht te trekken of om iets bij te verdienen. Daarnaast is er ook slechte propaganda en satire. Er zijn dus verschillende vormen van *fake news* en het wordt ook alsnog moeilijker om te ontcrachten. *Fake news* is dus een verzamelnaam. De verschillende fenomenen van *fake news* vragen bijgevolg een andere aanpak.

Welke kaders zijn van toepassing?

Claire Wardle en Hossein Derakhshan¹ leggen in een recent onderzoek uit wat zij verstaan onder *fake news*. *Fake news* is volgens hen veel complexer dan de term laat uitschijnen. Ze spreken in hun onderzoek over informatievervuiling en bakenen drie grote categorieën af om de verschillende vormen van *fake news* gerichter aan te pakken.

Drie categorieën van fake news:

1. **Mis-informatie** is informatie die foutief is, maar niet gemaakt werd met de bedoeling om iemand te schaden.
  - a. **Foutieve connectie:** wanneer titels, visuals of onderschriften niet overeenstemmen met de **informatie**.
  - b. **Misleidende inhoud:** wanneer informatie zo geframed wordt dat het een persoon of organisatie in een slecht daglicht plaatst.
2. **Desinformatie** is informatie die foutief is en doelbewust gemaakt wordt om personen, sociale groepen, organisaties of landen te schaden.
  - **Foutieve context:** wanneer waarheidsgetrouwe informatie gedeeld wordt met foutieve contextuele informatie.
  - **Bedrieglijke inhoud:** wanneer waarachtige bronnen worden geïmiteerd.
  - **Gemanipuleerde inhoud:** wanneer waarachtige informatie of beelden gemanipuleerd worden met als doel te misleiden.
  - **Gefabriceerde inhoud:** doelbewust gemaakte, 100% foutieve content bedoeld om te misleiden of te schaden.
3. **Kwalijke informatie** is informatie die waarheidsgetrouw is, en in een conflict gebruikt wordt om een persoon, organisatie of land te schaden.

---

¹ Claire Wardle and Hossein Derakhshan, *Information Disorder: Toward An Interdisciplinary Framework For Research And Policy Making* (Council of Europe, 2017), <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>.

- Lekken, cyberpesten en hate speech zijn vormen van informatie die op waarheidsgetrouwe informatie gebaseerd kunnen zijn, maar wel strategisch ingeschakeld worden om personen of organisaties te schaden.

We vullen dit aan met input van StampMedia² en baseren ons eveneens op het boekje van Brecht Decoene³.

MOTIVATIE: Verder zien we ook verschillende motieven waarom mensen deze content creëren: slechte journalistiek, om te parodiëren, om te provoceren, uit overtuiging, uit partijgeest, uit winstbejag, politieke invloed en propaganda. Wanneer je deze motieven naast de verschillende vormen van *fake news* legt, dan kan je bepaalde patronen herkennen en zie je dat verschillende vormen voor specifieke doeleinden gebruikt worden.

VERSPREIDING: *Fake news*, foute informatie wordt op verschillende manieren verspreid. Soms worden berichten gedeeld via sociale media. Ook journalisten verspreiden soms onbewust foute berichten omdat ze onder druk staan om zo snel mogelijk een volledig verslag te brengen. Tot slot zijn er ook bepaalde mensen die de publieke opinie proberen te beïnvloeden, dit noemen we *trolling*.

Hoe pakken we dit pedagogisch-didactisch aan?

We dienen onze jongeren ervan bewust te maken dat de virtuele wereld meer en meer een reële wereld wordt en dat het door de omvang en de impact van sociale media in de toekomst heel moeilijk zal worden te zien wat écht is, wat gemanipuleerd is en wat niet? Daarom is het belangrijk *fake news* te rapporteren, ook dit dienen onze jongeren te weten!

1. DRIE BELANGRIJKE VRAGEN⁴

→ **Wie creëerde en verspreidde de informatie** (iemand via sociale media, journalist, *troll* ...)? En wat was hun doel (slechte journalistiek, parodie, provoceren, uit overtuiging, om geld te verdienen, politiek, propaganda ...)?

→ **Welke type boodschap** wordt gebruikt, in welk format en met welke eigenschappen?

→ **Wie zijn de ontvangers** van de boodschap, hoe interpreteerden ze dit en hoe reageerden ze erop?

2. BRONNEN CONTROLEREN

Onthoud alvast deze gouden regel: denk kritisch na en verzamel informatie van verschillende bronnen om voldoende geïnformeerd te zijn.

---

² StampMedia, "FAKE NEWS EN COMPLOTTHEORIEËN," StampMedia, May 18, 2020, <https://www.stampmedia.be/node/11605>.

³ Brecht Decoene, *Achterdocht Tussen Feit En Fictie Kritisch Omgaan Met Complottheorieën* (Brussel: Brussel Vubpress, 2016).

⁴ Claire Wardle and Hossein Derakhshan, *Information Disorder*

De affiche '**Betrouwbare informatie of fake**'⁵ van Mediawijs en Stampmedia somt 10 eenvoudige stappen op om nieuwsberichten te analyseren en om foutieve berichten van echte berichten te onderscheiden.

10 STAPPENPLAN ⁶:

1. LEES VERDER DAN DE TITEL

Zelfs in 'echt nieuws' zegt de titel niet alles. Lees dus even verder voor je blindelings deelt. Een titel van een artikel is niet altijd een samenvatting van het bericht. Soms is een titel bedoeld om aandacht te trekken, om bepaalde emoties op te roepen. Ook in koppen worden vaak citaten gebruikt tussen aanhalingstekens. Kijk ook eens meer in detail naar foto's of videofragmenten. Zijn deze al eens ergens anders verschenen? Dit kan je makkelijk nagaan via Google.

- Bv. Bij de aanslag in Manchester op het concert van Ariana Grande werd het bericht verspreid: "Er is een schutter in het ziekenhuis". Het Daily News zette dit onmiddellijk op hun site. Dit zorgde voor nodeloos alarm.

2. CHECK DE AUTEUR

Bestaat de auteur echt? Heeft de auteur meerdere berichten geschreven? Zoek of de auteur een cv online heeft of meer ongeloofwaardige artikelen geschreven heeft. Verschijnt die op sites die je kent? Of enkel op de site waar hij/zij voor schrijft? Bv. Jan Pieter de leugenaar blijkt iemand te zijn die satirische sprookjes schrijft.

3. CHECK DE BRON

Wordt in het artikel aangegeven wat de bron is van het nieuws? In een goed nieuwsbericht worden de bronnen genoemd. Bv. een ander nieuwsmedium, organisatie, interview of rapport. Controleer deze bronnen vervolgens want soms wordt verwezen naar een onderzoek dat niet bestaat. Ook kan het zijn dat één van de afzenders belang heeft bij het (foutieve) bericht: Bv. Er was een bericht van statistieken dat zei dat zwarten meer door andere zwarten worden neergeschoten. Maar onderaan als je doorklikt, blijkt deze site niet te bestaan. Als je twee keer verder klikt, kom je op de echte site ...

4. CHECK DE DATUM

Soms is het niet echt 'fake', maar een aanpassing van dingen die ooit echt gebeurd zijn. Soms wordt er verwezen naar een gebeurtenis in het verleden die moeilijk te checken is (of gewoon nooit gebeurd is). Soms wordt op een oud artikel een nieuwe datum gezet en passen ze de titel aan. Dan spreken we ineens ook over plagiaat. Controleer daarom de datum van het originele bericht. Bv. Er was een onrustwekkend bericht dat van Trump zou zijn, doch bij controle bleek dat het gepost was een jaar nadat Trump verkozen was.

5. WAAR KOMT HET ARTIKEL VANDAAN?

Kan je nagaan vanwaar het artikel komt? Heb je het bericht van een betrouwbaar nieuwsmedium of verschijnt het enkel op sociale media? Bekende nationale of regionale nieuwsmedia controleren hun nieuws. Professionele nieuwsmedia houden zich doorgaans aan de journalistieke regels en controleren gebruikte bronnen. Zij zijn daarop aanspreekbaar,

---

⁵ Mediawijs, "Affiche: Betrouwbare Info of Toch Fake?," Mediawijs - Vlaams Kenniscentrum Mediawijsheid, October 10, 2017, <https://mediawijs.be/tools/affiche-betrouwbare-info-of-toch-fake>.

⁶ StampMedia, "FAKE NEWS EN COMPLOTTHEORIEËN"

hebben redactiestatuten en veel nieuwsmedia zijn aangesloten bij de Raad van de Journalistiek. Als je de bron niet kent, lees dan ook andere berichten. Zijn ze geloofwaardig? Controleer het bericht of de nieuwstitel op een verzamelsite van nepberichten staat zoals www.hoaxwijzer.be. Kijk ook eens naar de url van een website. Websites die op .com eindigen zijn meestal betrouwbaar, ze zijn ook duurder. Websites op .comgo zijn niet betrouwbaar.

6. **CHECK DE LINKS**

In veel artikels zitten links naar andere websites, instanties en/of wetteksten. Maar dat wil niet zeggen dat die echt zijn, of dat er ook instaat wat in het artikel beweerd wordt. Bv. Er zijn ook foto's van mensen die bij elk drama ineens vermist zijn. Maar achteraf blijkt dat, als je met google images een search doet, deze persoon om een andere reden vermist is. Er is ook een man die blijkbaar bij elke ramp vermist is.

7. **IS HET SATIRE?**

Wat is de intentie van de schrijver? Waarom heeft hij het artikel geschreven of de reportage gemaakt? Heeft hij bepaalde belangen? Satire is een stijl waarbij humor wordt gebruikt om te amuseren en soms om commentaar te geven op ontwikkelingen in de maatschappij. Net zoals cartoons dat doen. Er kan worden overdreven of situaties worden omgekeerd voorgesteld. Er zijn satirische nieuwswebsites, maar ook in mainstream media vind je soms, bv. in een column, fictieve verhalen. Herken stijlkenmerken als satire, parodie of ironie. Vaak staat het in het colofon en bij columns er altijd bij wie de columnist is (zie ook bij punt 5). Een voorbeeld van een satirische site is www.raaskalderij.be.

8. **DENK AAN JE EIGEN VOOROORDELEN**

Iedereen heeft vooroordelen, of je geeft op zijn minst de voorkeur aan iemand die iets zegt dat je eigen voorkeur wegdraagt.

9. **PRAAT EROVER. VRAAG HET AAN DE EXPERTS.**

Deze checklist helpt, maar geeft geen 100% garantie. Als je twijfelt kun je altijd iemand vragen om naar het bericht te kijken. Dat kan een volwassene, expert of vriend zijn.

10. **ENKELE SIGNALEN:**

- een anonieme auteur
- veel uitroeptekens
- veel woorden in hoofdletters → Schrijffouten
- "Dit is GEEN hoax!"

OPLETTEN: Er is vandaag de dag ook *deep fake*. Er is een nieuw programma van Adobe waar bij een audiofile een tekst wordt gemaakt. Je kunt met de tekst aan de slag door deze te wijzigen en de audiowave past zich dan aan. Het angstaanjagende is dat je er tekst kunt bij typen en dan maakt de tekst zelf een audio. Je hebt wél 20 minuten audio nodig. Ook een video kan aangepast worden. Je moet kijken naar connectie mond en geluid. De techniek van gezichtsherkenning wordt gebruikt en dan kan je bv. Obama zijn lippen aanpassen aan zaken die hijzelf niet zegt.

3. **BEELDMATERIAAL CONTROLEREN**

Beeldmateriaal wordt vaak gebruikt om aan te tonen of een bericht echt is of niet. Maar het is niet omdat er beeldmateriaal gebruikt wordt, dat iets waar is. Bij misleidende berichten wordt vaak

gebruik gemaakt van beeldmateriaal zoals foto's en video's die bewerkt zijn. Op het eerste zicht lijken deze beelden objectief. Maar is het wel zo? Soms worden afbeeldingen gebruikt die al eens ergens anders verschenen zijn in een gelijkaardige context. Of vaak worden videofragmenten bewerkt door bepaalde delen weg te laten. Het is dus belangrijk om naast de tekst ook beeldmateriaal kritisch te analyseren⁷.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Beeldmateriaal controleren, hoe doe je dat precies?

- Via [Google images](#)⁸ of www.tineye.com kan je bv. nagaan of foto's bewerkt zijn en wat de originele bron is.
- *First Draft News* ontwikkelde een handige tool om je eigen kennis te testen: '[Test your verification skills with our Observation Challenge](#)'⁹. De tool bestaat uit verschillende afbeeldingen waarbij je moet nagaan in welk land de foto genomen is. De tool leert je op een bepaalde manier naar foto's kijken.
- Mediawijs ontwikkelde samen met VIAA een [interactieve tool](#)¹⁰ om kritisch met video's in de klas aan te slag te gaan.

Wanneer je met beeldmateriaal aan de slag gaat, stel je best **volgende vragen**¹¹:

1. **Wat zie je? Of wat hoor je?** Is er misschien iets bijzonders te zien of te horen op de achtergrond?
2. **Daarna komt de 'wie'-vraag! Weet je wie het beeldmateriaal heeft gemaakt?** Is het een betrouwbare bron? En 'voor wie' is dit bedoeld? Op welke manier houdt de maker rekening met het doelpubliek?
3. **Waar zijn de beelden gemaakt?** Zou je de beelden anders bekijken wanneer ze in een ander land gemaakt zijn?
4. **Wanneer zijn de beelden gemaakt?** Beelden van 50 jaar geleden kan je best in die tijdsgeest situeren. Maar ook de actualiteit of trends bepalen vaak de bril waardoor een maker kijkt.
5. **Hoe wordt iets in beeld gebracht?** Dit bepaalt mee de boodschap. Op welke manier wordt een mening of een bevolkingsgroep in beeld gebracht? Welk format gebruikt de maker? Werden de beelden gemonteerd in functie van het verhaal? Of werden de beelden achteraf bewerkt? En welk effect heeft dit?
6. Alle vragen komen samen in de '**waarom**'-vraag? Want elk beeld is het resultaat van keuzes. Wat is de intentie van de maker? Waarom gebruikt de maker een bepaald format of een bepaalde techniek? En welke boodschap wil de maker hiermee overbrengen aan de kijker? Door deze vragen te stellen, kom je te weten wat er allemaal schuilgaat in een beeld.

TIP Wil je meer weten over beelden in het nieuws? Neem dan zeker eens een kijkje in het pakket 'Beelden in het nieuws' op www.nieuwsindeklas.be of www.lerenmetbeelden.be. Ook VRT

---

⁷ StampMedia, "FAKE NEWS EN COMPLOTTHEORIEËN"

⁸ www.google.com

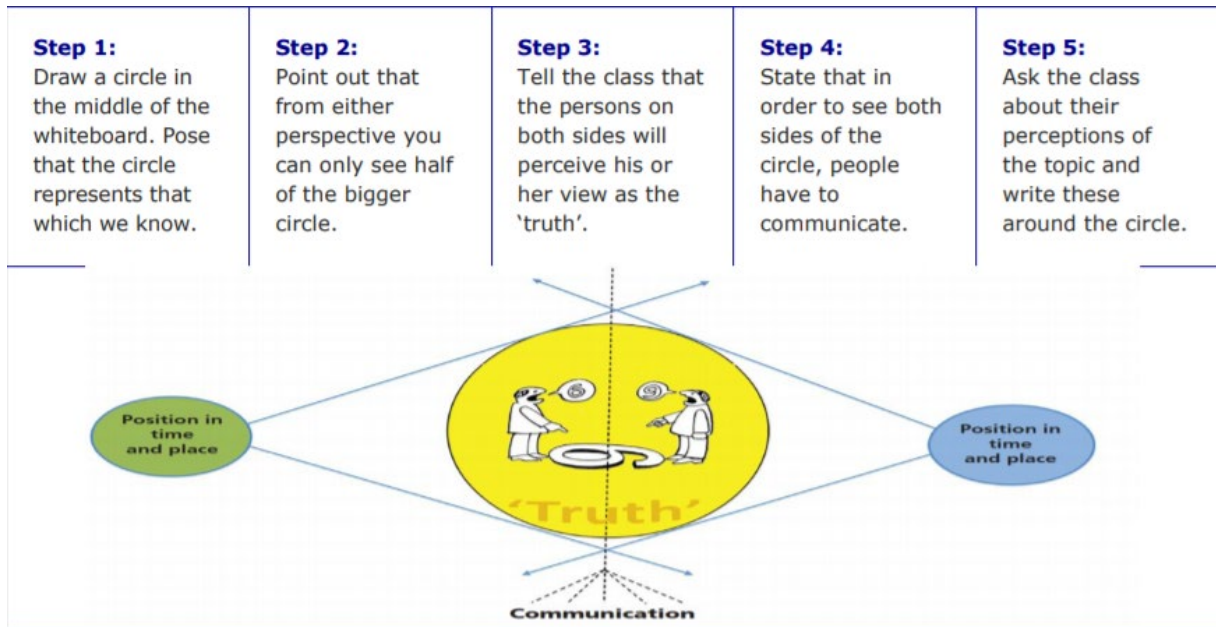
⁹ First Draft, "First Draft," First Draft, accessed December 16, 2020, <https://firstdraftnews.org/en/education/curriculum-resource/2-assessment-observation/>.

¹⁰ Mediawijs - Vlaams Kenniscentrum Mediawijsheid, "Educatief Pakket: Beelden in Het Nieuws," Mediawijs - Vlaams Kenniscentrum Mediawijsheid, June 22, 2017, <https://mediawijs.be/tools/educatief-pakket-beelden-nieuws>.

¹¹ Mediawijs - Vlaams Kenniscentrum Mediawijsheid, "Educatief Pakket: Beelden in Het Nieuws"

ontwikkelde een website¹² waarmee je kan controleren of de informatie die je op het internet hebt gevonden, wel klopt.

Het schema van multiperspectiviteit van Patist en Wansink¹³, besproken op de RAN-meeting COVID-19 narratives that polarise¹⁴ van 10 december verklaart waarom iemand in *fake news* gelooft en hoe je hem/haar kan helpen om de dingen vanuit een ander perspectief te bekijken.

Hoe gaan we om met complottheorieën?

Waarover gaat het?

Complottheorieën zijn van alle tijden. Vandaag zijn ze populairder dan ooit. Het aantal is sterk gestegen. Met de komst van de sociale media zien we steeds meer en meer amateuristische reportages en documentaires en ander videomateriaal dat de massa moet overtuigen van bepaalde waanzinnige ideeën en samenzweringstheorieën.¹⁵ Los van de veelheid aan deze symptomen zijn er een aantal theorieën die vaak terugkeren. De theorie dat de overheid of de staat aanslagen zelf in scène zet en uitvoert, de theorie dat de overheid ons allen in de gaten houdt, dat joden alle overheden en bedrijven en rijkdommen beheren, de theorie van de Illuminati of dat wij door de overheid bewust vergiftigd worden door het

¹² <https://factcheck.vlaanderen/>

¹³ Jaap Patist and Bjorn Wansink, "Lesgeven over Gevoelige Onderwerpen: Het Aangaan van Een Moeilijk Gesprek in de Klas," *Kleio* 4 (2017): 44–47.

¹⁴ RAN: Radicalisation Awareness Network, "COVID-19 Narratives That Polarise" (RAN: Radicalisation Awareness Network, December 2020), https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-c-and-n/docs/ran_paper_covid-19_stories_that_polarise_20201112_en.pdf.

¹⁵ Brecht Decoene, *Achterdocht Tussen Feit En Fictie Kritisch Omgaan Met Complottheorieën* (Brussel: Brussel Vubpress, 2016).

voedsel en de lucht. Overheden en politici spelen vaak een belangrijke rol bij complottheorieën. Bijna altijd gaat het over een machtsstructuur.

Een theorie waar de overheid een rol speelt en die vaak leeft bij heel wat jongeren met een islamitische achtergrond, is dat men bezig is met het 'bestrijden' van de islam en het 'bekeren' van moslims naar ongelof, decadentie en atheïsme, onder andere door middel van de democratie, de evolutietheorie, naaktkunst en andere elementen die in de lessen soms aan bod komen en besproken worden.

Ook worden er heel wat complottheorieën verspreid rond het kolonialisme en de postkoloniale tijd, *groomers* (virtuele ronselaars) vallen de democratie aan. In de postkoloniale periode heeft het Westen ex-koloniale landen met geweld willen overtuigen van democratie. Bijvoorbeeld: Saddam Houssein werd gesteund door het Westen. Mensen zagen hem als symbool van wat het Westen wou. Democratie wordt door groomers gedemoniseerd door de wanpraktijken van een aantal grote westerse machten.

Omgekeerd verspreiden extreemrechtse partijen de complottheorie dat 'de moslims het hier gaan overnemen'. Het boek *Soumission* van Michel Houellebecq¹⁶ wordt vaak gebruikt als referentie.

Momenteel worden in de naweeën van de post-covidpandemie heel wat complottheorieën door verschillende radicale stromingen verspreid rond het machtsmisbruik van de overheid.

Complottheorieën hebben ook een drievoudige functie

Het ego van de complotdenkers wordt gerustgesteld omdat ze de schuld voor alle kwaad naar een 'externe vijand' kunnen schuiven. Die (vaak ingebeelde) vijand is vaag en ongrijpbaar. Bijvoorbeeld: de Illuminati werken achter de schermen, en de economische elite doet er alles aan om hun activiteiten te verbergen. De veronderstelling dat ze wel bestaan, is echter een geruststelling. Er is immers een reden voor alles wat verkeerd loopt in de samenleving.

Geloven in het bestaan van samenzweringen is ook geruststellend omdat het betekenis geeft aan een wereld die verstoken is van orde en zin. Tegenover de hypocrisie en kwaadaardigheid van de samenzweerders staat een morele orde waarin de echte wereld en echte, gewone mensen aan de kant van het goede staan. Complotdenkers hoeven niet in grijswaarden te denken of de complexiteit van moraliteit te erkennen: goed en kwaad zijn echte entiteiten die belichaamd worden door gewone mensen en samenzweerders.

Ten slotte kunnen complotdenkers zich ook onderscheiden van diegenen die de werkelijkheid niet kunnen zien zoals ze is. Ze willen zich onderscheiden van mensen die niet geloven in samenzweringstheorieën. Wie behoort er niet liever tot *de truthers* dan tot de naïeve *sheeple*, de goedgegelovige, meegaande en onkritische mensen?

Wat is een complot?

Een complot is een gecoördineerde onderneming door een kleine en vaak geheime groep, met het oog op het dienen van specifieke belangen. Het gaat dus over een samenzwering om de doelen van een selecte groep of geheim genootschap te bevorderen, ten koste van de kleinen, de zwakken, de hardwerkende massa ... Het kan gaan over de belangen van een groep mensen of sociale klasse, of de belangen van een

---

¹⁶ Michel Houellebecq, *Soumission* (Paris: J'ai Lu, 2017).

ideologie of richtinggevend principe. Vaak is het complot, in de ogen van complotdenkers, ten nadele van het welzijn, de gezondheid, de vrijheid of veiligheid van de 'gewone man'.

Complottheorieën zijn daarom tegelijkertijd angstaanjagend en geruststellend.

Angstaanjagend omdat ze een licht werpen op de duistere onderwereld, op de macht van een corrupte elite.

Geruststellend omdat de wereld van samenzweringen inzichtelijk is: dramatische gebeurtenissen gebeuren niet zomaar, en onzekerheid is een gevolg van onwetendheid eerder dan een onvermijdelijke toestand.

Enkele voorbeelden van complottheorieën:

- Prinses Diana: zou zogezegd zwanger gemaakt zijn door haar vriend, Dodi Al-Fayed, een moslim. Het auto-ongeval waarbij ze om het leven kwam, zou door het Britse koningshuis georkestreerd zijn.
- De maanlanding zou opgenomen zijn in een studio.
- De aanslagen op Charlie Hebdo zouden een complot zijn van de Israëlische inlichtingendiensten en de Franse overheid om moslims in een slecht daglicht te stellen.
- Vliegtuigen die overvliegen laten een condensatie achter. Dit zou een chemisch spoor zijn. Dit gas zou door de overheden in de lucht worden gebracht om de bevolking kalm te houden zodat ze niet in opstand komen tegen de regering.
- De aanslagen van 9/11 werden niet bedacht en uitgevoerd door moslimterroristen van Al Qaida. Volgens sommige complotdenkers hadden die nooit kunnen plaatsvinden zonder medeweten en medewerking van bepaalde schaduwkabinetten in de regering Bush. Op die manier legitimeerde de Amerikaanse overheid de inval in Irak in 2003, met als enige doel controle over de oliereserves. De Panama Papers zijn westerse criminele bedrijven die miljoenen dollars hebben verduisterd om te verhinderen wie werkelijk verantwoordelijk was voor de aanslagen van 9/11 uit de wind te zetten.
- *The lizard people*: al onze wereldleiders zijn gekoloniseerd door een buitenaards ras.
- Aids en ebola zouden gefabriceerd zijn in een lab om de homogemeenschap en de Afrikaanse zwarten uit te roeien.
- Het vliegend spaghettimonster wordt als beeld gebruikt door atheïsten om te duiden hoe godsdienst werkt. In essentie gaat het over allerlei dingen aannemen zonder concreet bewijsmateriaal.
- Het Bielenfeldt-complot: Bielenfeldt zou een stad in Duitsland zijn, mensen komen zelfs af met een foto van de stad. Doch de stad bestaat niet, het is een internetgrap.

Iedereen kan in complottheorieën geloven, doch er is wel een bepaald profiel van mensen die er vatbaar voor zijn: het zijn vaak en meestal personen die geen vertrouwen hebben in macht; ze staan niet open voor argumenten; ze geloven vaak in meerdere theorieën tegelijk; hoe meer ze erover lezen, hoe meer ze erin geloven; ze gaan meestal uit van hun buikgevoel en niet van bewijzen; mensen halen vaak bewijzen door elkaar ... ; een lichte meerderheid van de mensen heeft een laag opleidingsniveau en een lage sociale status ...

Welke kaders zijn van toepassing?

Uiteraard zijn **kritisch denken en mediawijsheid** hier op zijn plaats. Je kan hieraan werken in lessen Geschiedenis, Nederlands, PAV, Actief burgerschap, ... Ook Stampmedia ontwikkelde een interessant lessenpakket rond complotdenken¹⁷.

Hoe pakken we dit pedagogisch-didactisch aan?

Het is belangrijk jongeren bewust te maken van de mechanismen van complottheorieën.

- **De filterbubbel:** Zoekresultaten op de computer worden beïnvloed door je surfgedrag. Bv. Je wil samen met een vriend naar een voetbalwedstrijd gaan in Engeland, je wil boeken via de computer en daarna krijgen zowel jezelf als je vriend verschillende links aangeboden.
- **Google suggests:** Als je iets intikt, vult google vaak verder in, dus als je vaak naar complottheorieën zoekt, krijg je die uiteraard ook aangeboden.
- **Cognitieve dissonantie:** Je hoort iets via het nieuws dat in conflict is met wat je zelf denkt, met je identiteit. Bv. Bij Charlie Hebdo: vredelievende moslimjongeren geloven niet dat aanslagen gepleegd zijn door moslims in naam van de islam, want voor hen is de islam een vredelievende godsdienst, het moet dus wel een complot zijn om moslims in een slecht daglicht te stellen.
- **'Confirmation bias':** Als je een overtuiging hebt, zoek je argumenten die dat versterken, bv. twee groepen jongeren, Barcelonafans en Real Madridsupporters. Wie zou het bericht 'Messi is de beste voetballer aller tijden' liken ? Uiteraard alle Barcelonasupporters liken dit bericht.
- **Fictie:** Er is een rapnummer of een film over een bepaald maatschappelijk onderwerp. Veel jongeren denken dat dit sowieso ergens op gebaseerd is, ze kunnen er niet meer van uitgaan dat iets volledig verzonnen is.
- **Religie:** Gelovige jongeren nemen vaak iets aan waar geen bewijs voor is, bv. het bestaan van God. Ze grijpen naar pseudowetenschappelijke bewijzen uit de Koranische verzen die hetgeen zij geloven bevestigen. Ze zeggen dan dat er wel bewijzen zijn voor het bestaan van God. Er wordt bv. gesteld dat in de Koran staat beschreven wat het hoogste punt en laagste punt van de wereld is vooraleer wetenschappers dat konden zeggen. Dit zorgt ervoor dat ze weigeren wetenschappelijke bronnen te raadplegen en geen oor hebben naar wat de leerkracht zegt.
- **De Gemeenschap:** Waartoe je behoort kan maken dat je zegt in een theorie te geloven, ook al is dat vaak individueel niet het geval. Amerikaans onderzoek zegt bijvoorbeeld: zwarten geloven meer in één theorie, witte Amerikanen in meerdere theorieën. Zwarten geloven dat crack in de getto's is om zwarten uit te roeien. Witten geloven bv. dat de regering belastingen int om een socialistische maatschappij te maken.
- **Scheermes van Ockham:** Als je drie verklaringen hebt voor een gebeurtenis, is de kans groot en is het vaak zo dat de verklaring waar je de minste bewijzen voor moet aanvoeren, de juiste is. Dit in tegenstelling van wat je op het eerste zicht zou denken.

---

¹⁷ StampMedia, "Complottheorieën - StampMedia," Nieuws in de klas, n.d., <https://www.nieuwsindeklas.be/aan-de-slag-met-nieuws-in-de-klas/lesmateriaal/complottheorieen-stampmedia/>.

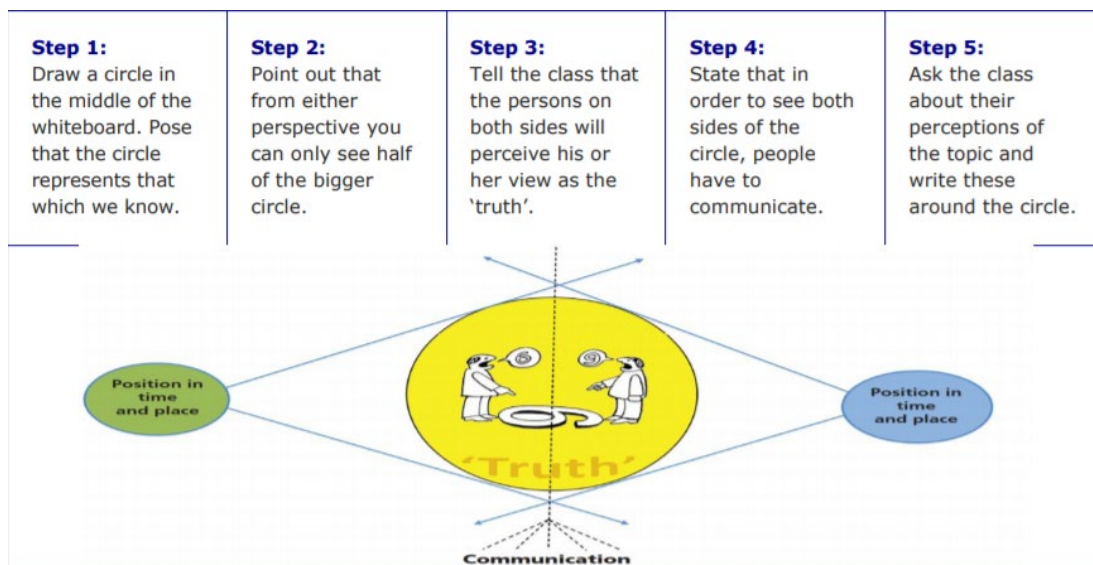
Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Jongeren geloven uiteraard zelf wat ze willen, doch het is belangrijk de mechanismen die leiden tot complottheorieën te duiden. Complottheorieën ontstaan ook niet in een vacuüm. Het geloof in samenzweringen is vaak een gevolg van een zekere ontevredenheid of ongerustheid, daarom is het belangrijk om geen simplistisch onderscheid te maken tussen de heldere, rationele denker met gezond verstand en de goedgelovige of krankzinnige complotdenker. Dat complottheorieën ontstaan in een bepaalde context, betekent wel dat je ze niet van de hand kan wijzen als geïsoleerde of ongevaarlijke fenomenen! We dienen daarom het kritisch denken bij jongeren te stimuleren. Belangrijk weetje is wel: 'Iemand die gelooft in complottheorieën zal nooit aannemen dat het niet waar is'. **De twijfel durven toelaten is het begin van alle wijsheid!**

Voorbeelden:

- Je kan vertrekken van een complottheorie en jongeren argumenten voor- en tegen laten formuleren om hen daarna in een groepsgebesprek te laten proberen elkaar te overtuigen.
- De BBC heeft ook een aantal tools ontworpen om complottheorieën te ontleden 'Anatomy of a killing'.
- Stampmedia heeft een interessant lessenspakket hierrond ontworpen.
- Het boekje 'Achterdocht tussen feit en fictie' van Brecht Decoene geeft een duidelijk inzicht in het fenomeen van complotdenken.

Het schema van multiperspectiviteit van Patist en Wansink, besproken op de RAN-meeting COVID-19 narratives that polarise van 10 december 2020 verklaart waarom iemand vatbaar is voor complottheorieën en hoe je hem/haar kan helpen om de dingen vanuit een ander perspectief te bekijken. Er loopt een dun lijntje tussen *fake news* en complottheorieën, het één is een gevolg van het andere.

Hoe gaan we om met fake news en complottheorieën ten gevolge van COVID-19?

Waarover gaat het?

Ook de COVID-19 pandemie zorgt voor heel wat complottheorieën die alom verspreid worden bij verschillende groeperingen ter linker- en ter rechterzijde van het politieke spectrum.

Extreemrechts en COVID-19

Online extreemrechtse narratieven gekoppeld aan de coronacrisis.

- **Globalisme als oorzaak, nationalisme als oplossing'**

Er wordt opgeroepen tot het sluiten van grenzen. Open grenzen worden als deel-oorzaak gezien van het uitbreken van corona. Er wordt schuld gelegd bij de politici die globalisme bevorderen. "De grootste leugen die ons de komende maanden zal worden verteld, is dat dit niet had kunnen worden voorkomen." De Nederlandse extreemrechtse organisatie Erkenbrand spreekt uit dat individualisme, globalisme en open grenzen nu nare consequenties zullen hebben; "Dan zal pas blijken hoe zeer het multiculturele programma van de afgelopen decennia de sociale cohesie heeft uitgehold. Een pandemie is een harde leerschool. De eerste les is dat nationalisme mensenlevens redt." Er wordt gepleit voor het voortaan produceren van noodzakelijke goederen binnen eigen grenzen.

- **Alternatieve informatiestromen**

Er vinden discussies plaats over het narratief dat de overheid de bevolking niet juist informeert. Zo benoemt de voorman van de Belgische 'Schild en Vrienden', Dries van Langenhove, zijn pagina als "een heel belangrijke manier om de juiste informatie tot bij het volk te krijgen, én om bepaalde informatie - die wordt achtergehouden door de politiek - via insiders tot bij het publiek te krijgen.". Er gaan ook beschuldigingen rond over dat de overheid de dreiging van het coronavirus overdrijft, om mensen bang te maken. Dit zou zijn omdat mensen in opstand komen tegen het geglobaliseerde bestuur.

- **Ook kritiek op 'te zwak optreden overheid'**

Er wordt opgeroepen tot sterker handelen. Dit was te zien bij het sluiten van scholen en na de toespraak van politici over het afroepen van een algemene lockdown. Erkenbrand beschrijft hoe China in hun ogen goed gehandeld heeft: "China heeft dan ook een regering die in de eerste plaats het eigen volk dient." Een ander bespreekt dat een nadeel van de democratie is dat er langzaam gehandeld wordt in noodsituaties: "... het probleem is dat deze inertie ons in West-Europa wordt verkocht als 'inspraak', 'gelijkwaardigheid' enzovoorts. En velen geloven het." De Europese Unie krijgt eveneens verwijten van te weinig doen: "Nu we eindelijk eens echt een eengemaakte aanpak nodig hebben voor een acuut probleem, hoor je de E.U. niet."

- **Anti-multiculturalisme narratieven**

Er worden berichten gedeeld over mensen met een migratieachtergrond die zich asociaal gedragen, zoals door te plunderen of zich niet aan de 'social distancing' te houden en dit te koppelen aan migratieachtergrond. Er wordt ingespeeld op de angst dat vluchtelingen corona gaan meebrengen. Hiernaast is er kritiek op de ontwikkelingshulp die Nederland verleent nu de Nederlandse samenleving zelf in zwaar weer zit: "En wij zitten hier met een tekort aan mondkapjes, aan tests, dreigen er tekorten aan medische hulpmiddelen en medicijnen. KNETTERGEK!". In België gaat een verhaal rond over een Turkse firma die een opdracht voor mondkapjes gekregen heeft van België, en België probeert op te lichten met het verhaal "dat de mondkapjes in Italië zouden zijn blijven hangen." In België zouden volgens nieuwsplatform Scepter al een maand geleden al mondkapjes besteld zijn voor AZC's.

- **'Een kans voor revolutie'**

Rechts-extremisten zien een potentiële instorting van de samenleving als een moment om toe te slaan. Sommige rechts-extremisten willen in de chaos hun kans grijpen voor 'virus en parasietenbestrijding'.

- **Lichtpuntje voor extreemrechts**

De Nederlandse Volks-Unie viert een potentiële geboortegolf over negen maanden. Ook vieren ze dat een noodopvang voor vluchtelingen nu niet doorgaat.

Extreemlinks en COVID-19

Online extreemlinkse narratieven gekoppeld aan de coronacrisis.

- **'Kapitalisme is de oorzaak, solidariteit de oplossing'**

De schuld voor hoe zwaar de (eventuele) impact van de COVID-19-pandemie gaat worden, wordt gelegd bij het huidige kapitalistische systeem, wat de zorg niet goed geregeld heeft. "Kapitalisme is het virus en onze collectieve macht en solidariteit zouden het medicijn moeten zijn." Er wordt opgeroepen niet alleen voor je eigen land/belang te gaan, maar corona wereldwijd samen en solidair te bevechten.

- **Kritiek op 'economie boven gezondheid'**

Er heerst een beeld dat de huidige regeringsaanpak economie en bedrijven boven de belangen van werknemers en de volksgezondheid zet. Socialisme.nu deelt een bericht over stakende Italianen die protesteren tegen tekortkomende maatregelen van hun werkgever: "Italiaanse arbeiders laten ons zien hoe dat moet, door te staken tegen een politiek die winst boven mensenlevens plaatst."

- **Kritiek op 'achterlaten van mensen'**

Er is kritiek op het niet helpen van vluchtelingen, daklozen en gevangenen. Er wordt geklaagd over

het feit dat mensen met geld zichzelf kunnen redden, en armere mensen niet. “De rijken redden zich wel. Zij trekken zich terug in hun buitenhuis of bunker en kopen de zorg die ze nodig hebben, terwijl werkende mensen die de komende maanden op het verkeerde moment het coronavirus oplopen zich niet kunnen veroorloven verlofdagen op te nemen. Er wordt ook met wantrouwen gekeken naar potentiële economisch zware tijden: “After the war against the virus, we will be asked to participate in the war to restart the economy, and the cannon fodder will once more be the working class. ... When it does, we will present the bill to those who are making profits from this crisis – and they will pay a high price!”

- **Anarchisten willen een lockdown zonder overheidsdwang**

Anarchisten willen een lockdown, maar niet door de overheid ingevoerd. “Mensen hebben gegronde reden de overheid niet te vertrouwen waar het om onze vrijheid gaat. Ik wil de lockdown daarom niet van staatswege afgedwongen zien, maar vanuit de maatschappij zelf doorgevoerd zien worden. Een lockdown from below, zogezegd.”

- **‘Een kans voor revolutie’**

Radicale marxisten hopen dat deze crisistijd een radicale verandering, een klassenstrijd, zal brengen. “Maar te midden van die gruwel heeft het kapitalisme zijn eigen grafdelver gecreëerd: de werkende klasse, die onder haar leiding alle armen en onderdrukten kan verenigen. Als de arbeiders eenmaal in beweging komen, zal geen enkele kracht op aarde in staat zijn hen tegen te houden.”

- **Lichtpuntje voor extreemlinks**

Corona wordt beschreven als een potentieel ‘tipping event’ wat kan leiden tot een betere toekomst met gemeenschapszin, en een besef dat de mensheid met haar huidige productie en handel steeds vaker ‘tipping events’ gaat meemaken. No border netwerk hoopt dat mensen die nu hamsteren, nooit meer neerkijken op mensen die vluchten voor oorlog en honger.

Gewelddadig salafisme en COVID-19

Online gewelddadig salafistische narratieven gekoppeld aan de coronacrisis.

- **‘Het coronavirus is een straf van God’**

Het coronavirus wordt gezien als een straf voor de zonden van de mens. “We kunnen lang blijven speculeren over de oorzaken van het coronavirus, maar er is een onomstotelijke oorzaak aan te wijzen waar wij het allen over eens moeten zijn. Het zijn onze zonden.” Een prediker waarschuwt ‘tirannen en onrechtplegers’. Zij moeten er volgens hem altijd rekening mee houden dat Allah kan straffen: “Hij is tot alles in staat!”

- **‘Een straf voor boerkaverbod en extreemrechts’**

Een prediker zegt dat ook Europese landen gestraft worden met corona. “Europese landen waar extreemrechtse partijen de angst voor de islam zouden voeden. Ook het zogeheten

‘boerkaverbod’ wordt door hem aangehaald, alsmede dat islamitische predikers ‘de mond wordt gesnoerd’.”

- **‘Coronamaatregelen in strijd met Sharia’**

Een prediker spreekt uit dat elk land dat bijeenkomsten in moskeeën verbiedt, een ‘afvallig’ land is. Hij bepleit eerst plaatsen waar ‘decadentie en lust’ heersen te sluiten. Over Marokko zegt hij dat het land te sterke maatregelen neemt, die niet aan de sharia-wetgeving voldoen.

- **Negatief reisadvies voor Europa vanuit IS voor haar aanhangers.**

IS roept haar aanhangers op niet naar Europa af te reizen, en voor diegene die er al zijn, om niet te vertrekken. Ze gebruiken hiervoor vaak een uitspraak van de Profeet Mohammed: “Healthy should not enter the land of the epidemic and the afflicted should not exit from it.”

- **‘Niet samen bidden met ongelovigen’**

Sommige predikers veroordelen samen te bidden met ‘ongelovigen’; het navolgen van de christenen zou leiden tot verlies in het hiernamaals ondanks goede intenties. “Waarschuw jullie naasten dat zij niet mogen meedoen met deze vernietigende oproep die de mensen alleen maar meer in problemen brengen.”

- **Lichtpuntje: toestemming om de pandemie in China te vieren.**

Predikers hebben een fatwa uitgevaardigd, waardoor het toegestaan is de pandemie in China te vieren. “They [the Chinese] have declared a resounding war and they killed, slaughtered, imprisoned, and oppressed the Uyghurs and non-Uyghur Muslims. They are the enemies of Allah and are Buddhists and communists. The non-Muslim Chinese people are either Buddhists or communists.” De pandemie zou een straf voor China zijn voor hun behandeling van moslims. “They [the Chinese government] destroyed the mosques and changed them to places of dancing, vices and insolence, they trampled upon the Qur’an and burned them, and transgressed upon the honor and raped the women,” “the revenge from God came against these criminals and he sent upon them the deadly coronavirus.”

Welke kaders zijn van toepassing?

Uiteraard zijn **kritisch denken en mediawijsheid** hier op zijn plaats. Je kan hier aan werken in lessen Geschiedenis, Nederlands, PAV, Actief burgerschap, ... Ook Stampmedia ontwikkelde een interessant [lessenpakket rond complotdenken](#).

Hoe pakken we dit pedagogisch-didactisch aan?

De grens tussen complotdenken en *fake news* is bij de post-COVID-19-narratieven flinterdun. We verwijzen daarom naar de tools uit voorgaande items. Hieronder kort de tips m.b.t. *fake news* en complottheorieën.

a. Fake news

1. Stel de volgende vragen:

- Wie creëerde en verspreide de informatie?
- Welke type boodschap wordt gebruikt?
- Wie zijn de ontvangers van de boodschap?

2. Controleer de bronnen

Gebruik hiervoor het 10-stappenplan van Stamp Media:

1. Lees verder dan de titel
2. Check de auteur
3. Check de bron
4. Check de datum
5. Waar komt het artikel vandaan?
6. Check de links
7. Is het satire?
8. Denk aan je eigen vooroordelen
9. Praat erover. Vraag het aan de expert.
10. Kijk naar signalen (Anonieme auteur, veel uitroeptekens, veel hoofdletters ...)

3. Controleer het beeldmateriaal

Voor meer informatie over hoe om te gaan met *fake news*, lees **casus 5.3: 'Hoe gaan we om met jongeren die in *fake news* geloven'**

b. Complotdenken

Hieronder de mechanismen van complottheorieën:

- De filterbubbel
- Google suggests
- Cognitieve dissonantie
- Confirmation bias
- Fictie
- Religie
- De Gemeenschap
- Het Scheermes van Ockham

Voor meer informatie over hoe om te gaan met complottheorieën, lees **'Hoe gaan we om met complottheorieën?'**

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE ?

Jongeren geloven uiteraard zelf wat ze willen, doch het is belangrijk de mechanismen die leiden tot complottheorieën te duiden. Complottheorieën ontstaan ook niet in een vacuüm. Het geloof in samenzweringen is vaak een gevolg van een zekere ontevredenheid of ongerustheid, daarom is het belangrijk om geen simplistisch onderscheid te maken tussen de heldere, rationele denker met gezond

verstand en de goedgelovige of krankzinnige complotdenker. Dat complottheorieën ontstaan in een bepaalde context, betekent wel dat je ze niet van de hand kan wijzen als geïsoleerde of ongevaarlijke fenomenen! We dienen daarom het kritisch denken bij jongeren te stimuleren. Belangrijk weetje is wel: 'Iemand die gelooft in complottheorieën zal nooit aannemen dat het niet waar is'. **De twijfel durven toelaten is het begin van alle wijsheid!**

Voorbeelden:

- Je kan vertrekken van een complottheorie en jongeren argumenten voor-en tegen laten formuleren om dan daarna in een groepsgebrek te laten proberen elkaar te overtuigen.
- De BBC heeft ook een aantal tools ontworpen om complottheorieën te ontleden '[Anatomy of a killing](#)'.¹⁸
- [Stampmedia](#) heeft een interessant lessenspakket hierrond ontworpen.¹⁹
- Het boekje 'Achterdocht tussen feit en fictie' van Brecht Decoene geeft een duidelijk inzicht in het fenomeen van complotdenken.²⁰

Het schema van multiperspectiviteit van Patist en Wansink²¹, besproken op de RAN-meeting [COVID-19 narratives that polarise](#)²² van 10 december verklaart waarom iemand vatbaar is voor complottheorieën en hoe je hem/haar kan helpen om de dingen vanuit een ander perspectief te bekijken. Er loopt een dun lijntje tussen *fake news* en complottheorieën, het één is een gevolg van het andere.

De diversiteitsexperts waarschuwen ook voor het toenemende aantal antivaxers bij jongeren door het toedoen van *fake news* en complotdenken op sociale media.

Omwillen van de vele vragen bij jongeren rond COVID-19, ontwikkelde het GO! Koninklijk Atheneum Antwerpen in samenwerking met viroloog Pierre Van Damme een project van jongeren voor jongeren: 'Een COVID-19-vaccin in mijn lijf?!'. Er wordt een lessenspakket ontwikkeld, dat zich richt op drie domeinen:

1. Het wetenschappelijke
Tijdens en na de lessen hebben de leerlingen van het zesde jaar wetenschappen een uitvoerig onderzoek gedaan over virussen en vaccins. Via workshops zullen ze hun kennis delen met de andere leerlingen op school en over het onderwerp in gesprek gaan. Medewerkers van StampMedia verwerken hun tips in korte online filmpjes die daarna verspreid worden.
2. Het menswetenschappelijke

---

¹⁸ BBC News, "Anatomy of a Killing - BBC News," YouTube Video, *YouTube*, September 23, 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=4G9S-eoLgX4>.

¹⁹ StampMedia, "Complottheorieën - StampMedia," Nieuws in de klas, n.d., <https://www.nieuwsindeklas.be/aan-de-slag-met-nieuws-in-de-klas/lesmateriaal/complottheorieen-stampmedia/>.

²⁰ Brecht Decoene, *Achterdocht Tussen Feit En Fictie Kritisch Omgaan Met Complottheorieën* (Brussel: Brussel Vubpress, 2016).

²¹ Jaap Patist and Bjorn Wansink, "Lesgeven over Gevoelige Onderwerpen: Het Aangaan van Een Moeilijk Gesprek in de Klas," *Kleio* 4 (2017): 44–47.

²² RAN: Radicalisation Awareness Network, "COVID-19 Narratives That Polarise" (RAN: Radicalisation Awareness Network, December 2020), https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-c-and-n/docs/ran_paper_covid-19_stories_that_polarise_20201112_en.pdf.

De leerlingen Humane Wetenschappen onderzoeken de impact van de COVID-19-pandemie op het psychisch, sociaal en maatschappelijk welzijn. Ook zij zullen hun inzichten delen met andere jongeren.

3. Het levensbeschouwelijke

Tijdens de levensbeschouwelijke vakken worden eventuele religieuze motieven om zich niet te laten vaccineren besproken. Het debat wordt aangegaan rond *fake news* en complotdenken.